

*Oana-Maria MITU **

***LIMBA CA EXPONENT AL IDENTITĂȚII NAȚIONALE.
PERSPECTIVE ȘI APLICAȚII ROMÂNEȘTI INTERBELICE***

Language as a sign of national identity. Romanian interwar perspectives and applications

Abstract: Language is an inherent component of identity, be it individual or collective. For peoples, it is the first element by which they separate each other as belonging to one nation or another. For states, it is a powerful tool for socio-political determining. In the case of interwar Romania, language was used for the double-sided objective of nation-building, in the sense of standardising both the ethnic and the civic nation. For Romanians „by blood” linguistic policies were meant to eliminate various regional cultural contaminations; language was advocated as an organic link meant to strengthen the unity of the people. For Romanians „by political right”, language was used for social levelling and integration. The article will discuss various legislative and cultural practices that were used for building the Romanian nation-state, keeping in mind the complicated circumstances of finding balance between the strong desire for ethnic centrifugation and the need for civic equality and peace.

Keywords: nation building, language policies, integration, linguistical identity, cultural system.

*

Limba este un element organic al identității, fie aceasta individuală ori colectivă. Prin natura sa intrinsecă, limba maternă produce conexiuni și condiționări complexe la nivelul psihicului uman. Cercetările științelor psihologice au demonstrat totuși că aceasta nu deține în mod exclusiv puterea de determinare asupra atributelor de simțire și comunicare ale individului. Însușirea limbilor secundare are, de asemenea, capacitatea de a induce modificări la nivelul reflexelor de gândire și expresie, al personalității și atitudinilor comportamentale.

Din perspectiva maselor, limba este principala caracteristică de diferențiere națională¹. Având puterea de a indica în mod spontan și nemijlocit natura unei

* Universitatea „Dunărea de Jos” din Galați; oana.mitu@ugal.ro.

¹ Nicolae Petrescu, „Elemente de diferențiere națională în societate. Limba”, în *Arhiva pentru Știința și Reforma Socială*, An 4, nr. 2, 1923, București, p. 164.

identități, ea este deopotrivă un puternic factor de unificare și de diviziune. Variabilitatea efectelor pe care le poate genera la nivel social este determinată de natura organismului național, de fundamentele pe care el este constituit. Pentru o națiune sau un Stat construite pe temelii civico-politice, identitatea și conștiința colective, pe de o parte, și uzul unei limbi singulare, pe de alta, nu sunt indivizibil legate. O națiune și un Stat care își definesc esența prin raportarea exclusivă la anumite caracteristici bio-culturale sunt însă în mod organic legate de limba pe care grupul lor etnic o folosește „din timpuri imemorabile”. O limbă străină de nucleul identitar al comunității poate fi impusă de către o putere guvernantă venetică, dar simpla constrângere nu o poate fixa drept element profund de auto-identificare în conștiința celor nevoiți să o adopte², ori cel puțin nu în mod necesar. Dimpotrivă, presiunea sub care este întreprins un asemenea demers de substituție poate conduce la izolarea comunităților și, în funcție de permisivitatea circumstanțelor, la răspunsuri reacționare violente. Există totuși nuanțe; o stăpânire restrictivă sau opresivă poate induce, prin dictate menținute pe o perioadă suficient de îndelungată, asumarea cel puțin parțială a unei noi limbi printre componentele identitare ale individului sau ale colectivității. Forța nu este însă întotdeauna necesară; același efect îl poate obține și o presiune socio-culturală suficient de puternică, care va centripeta comunitatea în jurul unui ansamblu lingvistic ce va căpăta caracter vernacular și finalmente identitar. În acest context, influența generată de polul lingvistic străin este inițial acceptată/asumată în mod conștient de către comunitate (din pricina atracției culturale sau a necesităților vieții socio-economice cotidiene), pentru ca pe parcurs utilizarea conștientă să se transforme în reflex individual și social, la urmă devenind element identitar care fie completează (prin integrare), fie substituie (prin asimilare) fundamentele lingvistice native. Generalmente, influența exercitată asupra individului/colectivității de către traiul în comun, fie ea deliberată sau spontană, este o premisă a posibilității modificărilor identitare mai superficiale sau mai profunde din punct de vedere lingvistic, fațetele de manifestare ale acestei reacții devenind analizabile în prezența diverșilor factori menționați anterior. În ultimă instanță, un Stat încheiat pe temelurile unei identități etnice dar care își construiește stabilitatea socio-politică prin garantarea fundamentală și generală a unor drepturi de manifestare culturală, obținând astfel un nivel satisfăcător de loialitate civică din partea tuturor cetățenilor săi, va putea institui utilizarea oficială a unei limbi dominante (cea a nucleului său etnic) fără ca acest lucru să îi destabilizeze în mod critic dinamica internă. Îmbinând naturile identificărilor

² Alexandru Claudiu, „Rasă și cultură” în *Politica culturii. 30 prelegeri publice și comunicări organizate de Institutul Social Român și aspecte ale unei politici a culturii, texte de legi de biblioteci populare și o bibliografie a culturii*, Institutul Social Român, București, 1931, pp. 81-82.

naționale de tip etnic și de tip civic, o astfel de formațiune statală nu va atenta în mod deschis la identitatea lingvistică a cetățenilor săi, acționând oficial doar pentru cimentarea conștiinței colective și pentru formarea unei minime temelii lingvistice uniforme.

La finele războiului, asemenea multor altor state, România se afla în situația de a-și valida noul statut prin stabilizarea, menținerea și consolidarea unei situații interne eficient compuse. Pentru aceasta, ea trebuia să stabilească o serie de valori imperioase încheșării ca națiune spirituală și politică. Din perspectiva de Stat-național reunind comunitatea etnică românească, interesul său esențial se îndrepta către fundamentarea și promovarea caracteristicilor identitare ale acesteia; din perspectiva unui Stat funcțional pe criteriile democratismului și liberalismului social dirijat, el avea responsabilitatea de a asigura anumite drepturi comunităților minoritare, menținând un echilibru stabil între asigurarea acestora și satisfacerea propriilor obiective generale. Macrostructura care îi norma viața publică, care indica modelele de referință și de relaționare, era compusă din elemente politice și culturale. Din perspectivă civică se formulase o *Constituție* cuprinzând drepturi, libertăți și îndatoriri anume alese, care așezau larghețea democratică la bazele vieții de Stat. La nivel cultural și administrativ – domenii care se întrepătrundeau, completându-se și susținându-se reciproc, urmărind omogenizarea, dezvoltarea și impunerea valorilor românești – se foloseau instituții morale (*Școala, Biserica, Armata, Aparatul de Stat*), organisme sociale care acționau atât la nivel comunitar, cât și la cel al intimității individuale, modelând succesiv și profund identitatea. Maniera în care acestea se manifestau, primind în anumite cercuri numele de ofensivă culturală românizatoare, era interpretată nuanțat în funcție de înclinațiile teoretice sau interesele practice ale comentatorilor, indiferent de apartenența lor etnică, descrierea sa oscilând între legitimarea unei puternice asertivități guvernamentale, urmărirea unei conviețuiri cooperative sau încălcarea deliberată a unor drepturi fie prin practici concrete, fie prin însuși ansamblul atitudinilor încurajate de către Stat. Polemica referitoare la parametrii în care trebuiau încadrate drepturile Statului nu s-a limitat doar la dezbateră socio-politică internă, ci a fost extinsă dincolo de granițe, formând subiect de dispută mediată la nivel organizațional supranațional. Susținând dreptul etniei sale majoritare de a indica valorile spiritual-culturale dominante în baza caracterului de „popor creator de țară”, puterile guvernante uzitau principii și politici care puneau în prim-plan importanța construcției definitive a națiunii românești, argumentând că tratează cu egală seriozitate și deferență chestiunea drepturilor minoritare. Autoritățile priveau maniera de acordare a acestora ca fiind mai mult decât generoasă; advers, reprezentanții comunităților minoritare blamau ofensiva culturală pe care Statul o implementa în vederea omogenizării identității propriilor etnici ca fiind totodată un

atentat la identitatea celorlalte etnii, neacordându-le sau micșorându-le treptat libertățile.

În cuprinsul complex al acestei dispute, chestiunea limbii a ocupat un loc de referință, fiind integrată ca prim punct de interes încă din dezbaterile referitoare la noua Constituție. Însemnătatea sa sta în valoarea universală pe care urma să o aibă ca element identitar, urmând să oglindească în mod ascendent natura organismelor sociale, de la individ la comunitate și la Stat. Mai ales pentru acesta din urmă modul în care era raționată și legitimată chestiunea limbii urma să fixeze relația pe care, în calitate de entitate superioară pe scara reprezentărilor socio-politice, urma să o aibă cu celele sale componente. Dezbaterile publice care au precedat adoptarea textului constituțional și propunerile lansate în direcția subiectului limbii s-au caracterizat mai degrabă prin manifestarea unor viziuni moderate, majoritatea vocilor admitând că folosirea limbii materne este un drept natural al tuturor indivizilor, ce trebuia definitiv împământenit în conștiința colectivă prin recunoașterea sa constituțională. Astfel, se aducea în vedere faptul că într-o țară modernă și democratică autoritatea nu se putea pune împotriva libertății sociale de a folosi orice limbă de preferință în activități ce țineau de spiritualitate și practică confesională, educațională, culturală, socială și economică. Se sublinia faptul că unele drepturi civile precum acelea de a fi totalmente judecat, administrat sau instruit într-o altă limbă decât cea oficială a Statului „puteau și trebuiau totuși” să fie într-o anumită măsură limitate³, astfel încât nevoia superioară de stabilitate a acestuia să nu fie prejudiciată. Textul Constituției din anul 1923 nu va surprinde însă într-un mod într-atât de detaliat chestiunile referitoare la delimitarea drepturilor lingvistice, ci se va limita la stabilirea punctuală a egalității tuturor cetățenilor, indiferent de limbă, a libertății conștiinței, învățământului și presei⁴. Nuanțele valorice ale libertăților și obligațiilor civile legate de limba folosită în spațiul public vor fi incluse în seria legilor organice care au completat principiile constituționale și au normat în plan direct colectivitatea socio-politică a României interbelice. Numite legi de unificare și fiind în practică legi de standardizare culturală, necesare omogenizării identitare ale etnicilor români și consolidării civico-sociale a țării, din perspectiva limbii cele mai importante au fost acelea referitoare la sistemul administrativ și la sistemul de educație.

Modelul administrativ al unui Stat, fundamentat (inclusiv) pe utilizarea unei limbi oficiale, este o celulă esențială a organismului socio-politic. Natura și

³ Romul Boilă, „Principiile Constituției Noi” în *Noua Constituție a României. 23 de prelegeri publice organizate de Institutul Social Român. Cu o anexă cuprinzând noile Constituții europene*, Tiparul Cultura Națională, București, 1922, p. 383.

⁴ A se vedea Constituția din 29 martie 1923, Art. 5. Consultată în Cristian Ionescu, *Dezvoltarea constituțională a României. Acte și documente 1741-1991*, Editura Lumina Lex, 1998, p. 529.

caracteristicile componentelor sale generează determinări identitare nedivizibile de ansamblul specificului național și compun una dintre fațetele reprezentative ale manifestării concrete a autorității naționale. Utilizând accepțiunea modernă și liberală a puterilor sale, autoritatea statală românească nu își aroga dreptul de a interveni abuziv în viața particulară a cetățenilor săi. Autoritățile considerau că aveau însă drept de decizie în domeniul spațiului, serviciilor și interacțiunilor publice, iar elita politică a României interbelice urmărea stabilizarea graniței dintre asigurarea drepturilor cetățenești și optimizarea realizării propriilor interese. Luând în considerare noua natură a comunității naționale, chestiunea limbii folosite în desfășurarea relațiilor (interne și externe⁵) dintre cetățeni și instituții trebuia să fie atent rezolvată. În documentele și corespondența oficială a administrației, limba română nu putea fi înlocuită de o alta dar putea fi, în funcție de circumstanțe, completată. În acest sens, comentarii propuneau fie instruirea funcționarilor astfel încât aceștia să cunoască și limbile folosite de populație la nivel local, fie angajarea unor interpreți terțiari. Astfel de soluții nu urmăreau doar înlesnirea accesului tuturor cetățenilor la serviciile trebuincioase, ci erau înțelese „ca rațiune de Stat și ca considerațiune de bună administrare a afacerilor publice”⁶. Aduse împreună, reflecțiile semnalau că din punctul de vedere al intereselor de Stat supravegherea precisă a dinamicii dintre cetățeni și autoritatea administrativă nu trebuia vreodată slăbită din vedere, dar că era totodată înțelept ca anumite practici, inclusiv rezolvarea chestiunii limbii, să fie puse în uz în mod flexibil, fără să fie din start forțate asupra anumitor segmente ale populației. Legea votată de Parlament în anul 1925 punea în sarcina Consiliului Superior Administrativ stabilirea momentelor adecvate utilizării limbilor minoritare la nivel local⁷. Cererea înaintată de reprezentanții naționalităților în momentul reorganizării legislative din anul 1929, aceea de a fixa pentru funcționari obligația de a cunoaște limbile minorităților din localitățile unde acestea reprezentau 20% din populație, a fost respinsă de

⁵ Prin *limbă oficială internă* Iuliu Maniu numește „limba de contact oficial în viața și mecanismul intern al oficiului respectiv” în care se țin registre, corespondență internă, rapoarte interne, procese-verbale interne etc. *Limba oficială externă* este „limba de contact cu părțile solicitante, oral și în scris” prin care se va ține contactul/se va răspunde solicitărilor din partea solicitanților din exteriorul așezării. A se vedea Iuliu Maniu, *Problema minorităților. Conferință ținută la fundația Universitară Carol I în ziua de 11 Maiu 1924*, Extras din volumul *Politica externă a României*, Institutul Social Român, Tiparul Cultura Națională, București, 1924, pp. 15-20.

⁶ *Ibidem*, p. 19.

⁷ Art. 398 din Legea nr. 95 din 13 iunie 1925 pentru unificarea administrativă, publicată în MO nr. 128/ 14 iunie 1925, consultată la <http://www.monitoruljuridic.ro/act/lege-nr-95-din-13-iunie-1925-pentru-unificarea-administrativ-emitent-parlamentul-publicat-n-monitorul-107203.html> (28.10.2017).

Parlament⁸. Dimpotrivă, de parte de a permite ca aceste limbi să pătrundă înapoi în sistemul de Stat, guvernării au urmărit ca funcționarii proveniți din rândurile minorităților să învețe și să folosească româna. A fost astfel lansat un amplu program bazat pe cursuri speciale, derulându-se mai multe serii de verificări și examene, norme cărora minoritățile, în genere, li s-au supus⁹. Au existat desigur și excepții, deseori inflamate de alte considerente decât îngrijorarea pentru o eventuală deznaționalizare lingvistică. Alteori, voci aparținând întregului spectru politic s-au ridicat pentru a reclama abuzuri diverse, identificate la nivelul practicii administrative. Dintre acestea, unele aveau relevanță reală, altele reprezentau ofensive discursive la nivelul opoziției politice. Uneori derapajele administrative erau săvârșite de către reprezentanți locali, care eșuau în a oferi acces adecvat la serviciile de Stat cetățenilor de altă limbă, în pofida faptului că acestora le fusese oferit în mod legal dreptul de a se adapta *treptat* la noile cerințe lingvistice. Alteori era vorba despre funcționarii reziduali ai fostelor guvernări care refuzau să se adapteze noilor condiții, nesocotind autoritatea statală și continuând utilizarea fostelor limbi dominante, încălcând totodată în sens invers drepturile localnicilor, adică discriminând populația românească la nivelul aparatului administrativ provincial. Toate aceste cazuri erau nefavorabile imaginii de ansamblu a Statului și sfârșeau mai degrabă prin întăritarea atitudinilor identitare potrivnice decât prin inducerea efectivă a unora noi.

Dincolo de perspectiva administrativă, în chestiunea integrării lingvistic-identitare Statul a pontat mai ales pe latura culturală și școlar-instructivă. Provocarea așezată în fața guvernărilor era planificarea și aplicarea cât mai neproblematică a unei politici eficiente în condițiile în care aceștia nu dispuneau de un precedent din perspectiva nevoilor specifice și a posibilităților de acțiune. Vechiul Regat nu se confruntase cu situația României Mari, când preocuparea principală a Statului devenea organizarea unui sistem care să poată oferi *educație* ca produs al unor tipare definite de o cultură românească complexă, întemeinică inclusiv pe elemente de natură lingvistică, toate acestea în condițiile asigurării concomitente a drepturilor de resort pentru minorități. Cei angrenați în dezbaterile publice s-au manifestat, încă o dată, pentru stabilirea încă din cuprinsul Constituției a principiilor de relaționare dintre chestiunea limbii și instituția socială a *Școlii*¹⁰. Opinia majoritară spunea că

⁸ Petre Andrei, *Opera Omnia*, Ediție realizată de Cătălin Bordeianu și Doru Tompea, Tomul VI, Vol. I, Partea I, *Discursuri Parlamentare (1929-1933)*, Editura TipoMoldova, Iași, 2010, p. 333.

⁹ Ioan Scurtu, „Minoritari și majoritari” în Ioan Scurtu, Gheorghe Buzatu, *Istoria românilor în secolul XX (1918-1948)*, Editura TipoMoldova, Iași, 2010, p.44.

¹⁰ I. Nistor, „Învățământul în viitoarea Constituție” în *Noua Constituție a României. 23 de prelegeri publice organizate de Institutul Social Român. Cu o anexă cuprinzând noile Constituții europene*, Tiparul Cultura Națională, București, 1922, p. 365.

Statul era dator să își asume respectarea drepturilor lingvistice fundamentale ale naționalităților, pentru ca apoi să își asigure realizarea propriilor interese superioare prin fixarea statutului privilegiat al limbii române. Pentru început, privind atât înspre drepturile culturale naturale cât și înspre caracteristicile bio-psihologice ale vârstei școlare, educația primară trebuia să fie furnizată în limba maternă a copilului. Aceasta era perioada în care trebuiau introduse totuși fundamentele structurale ale limbii române, miza principală fiind formarea corectă a viitorilor membri ai societății. Relativ la acești primi ani de formare Statul se angaja să nu forțeze integrarea lingvistică, să ofere libertate dezvoltării caracteristicilor culturale primare specifice minorităților, considerându-se că balanța drepturilor este lăsată să se încline, în anumite limite, în favoarea lor. Și în legătură cu această chestiune au existat ulterior voci care să reclame diferențe între discursul asumat la nivel oficial de autorități și realitățile de la nivelul practicii; acuzele aveau, după caz, valori mai stabile sau mai ușor demontabile de relevanță și valabilitate. Ciclul primar avea rostul unei „perioade de grație” în care copilul era familiarizat cu climatul lingvistic al majorității; o dată trecut acest prim pas, Statul putea intra în dreptul de a cere de la cetățenii săi (elevul aflându-se sub tutela morală și legală a părinților) respectarea unor convenții civice stabilite prin statutul său de normator. Pentru a menține sub control parametrii mediului social ce trebuia să dezvolte pe termen lung un grad minim de coeziune, Statul considera că menținerea unei atitudini amplu permisive nu prezenta eficiență. Astfel, pentru următoarele cicluri de studii el nu se mai vedea obligat să susțină ceea ce definea drept o fragmentare lingvistică concretizată în funcționarea școlilor exclusiv de limbi minoritare¹¹. Pentru autorități, argumentul principal în apărarea acestei politici venea dinspre rațiunea superioară de Stat. Pentru acestea, încurajarea activă a folosirii prelungite în sistemul de învățământ a limbilor materne în detrimentul generalizării uzului românei însemna nu doar o contaminare a autorității statale, ci și o posibilă destabilizare și periclitate a unității civice. Pentru obiectivul final al uniformizării comunitare, situația ar fi fost cel puțin contraproductivă, dacă nu hazardantă prin permiterea separării identitare excesive. Dreptul natural nu putea fi însă generalmente îngădit. Acolo unde exista necesitatea imediată, cu deosebire în comunitățile compuse majoritar din etnici neromâni, se recomanda menținerea libertății de utilizare a limbilor materne în școli particulare, întreținute însă nu pe cheltuiala Statului, ci pe cea privată¹². Libertatea reprezentărilor identitare din aceste instituții nu trebuia să fie îngădită decât minimal, atât cât era trebuincios ordinii sociale. Aceasta implica impunerea unor restricții lingvistice în predarea și examinarea disciplinelor considerate esențiale

¹¹ *Ibidem*, p. 372.

¹² *Ibidem*, p. 371.

pentru formarea unei conștiințe naționale unitare: subiectele de istorie și geografie a spațiului românesc, de limbă și literatură română, de educație civică nu puteau fi tratate decât prin filtrul limbii române. Toate aceste considerente însumau propunerile referitoare la maniera de relaționare dintre Stat și minorități. Finalitatea dezbaterilor nu a fost includerea lor în textul constituțional, ci în legile speciale ale învățământului¹³, păstrându-li-se sau nu, după caz, natura, tipologia și extensivitatea caracteristicilor normative. Pentru a facilita uniformizarea, politica educațională s-a sprijinit pe principiul obligativității simultane a ciclului primar de șapte ani și a studiului limbii române, rezultatul final urmând să fie (cel puțin) conturarea unei identități lingvistice binomice.

O formulare din conținutul proiectului *Legii învățământului primar de Stat* din anul 1924 ilustrează mizele chestiunii lingvistice și a relației sale cu domeniul educației școlare. În cadrul dezbaterilor parlamentare asupra textului legislativ se atrăgea atenția asupra faptului că la o comparație între primul și cel de-al șaptelea articol al Legii s-ar fi putut argumenta încălcarea drepturilor lingvistice ale minorităților, extinzând obligativitatea limbii române și asupra grădinițelor¹⁴. Cuprinzând o vârstă bio-psihologică foarte fragedă, preșcolaritatea era păzită cu maximă luare aminte de către toți reprezentanții decizionali, indiferent de identitatea culturală sau politică, fiind considerată într-atât de semnificativă din perspectiva influenței profunde pe care o avea asupra procesului de formare a identității individuale încât să fie periculoasă. În aceste condiții Statul a fost nevoit, prin Ministrul său de resort, să explice modul în care definea *instrucția primară*, să indice parametrii de diferențiere între categorisiri generale și particulare și, practic, să promită aplicarea rigorilor legislative prin filtrul unei definiții care indica exclusiv nivelurile de învățământ în care se efectua alfabetizarea propriu-zisă. De altfel, precum a fost indicat anterior, deznaționalizarea intenționată prin instrumente lingvistice fusese din start supusă oprobriului politic general; universalitatea limbii române nu se aflase printre revendicările politicii de Stat și nu fusese introdusă în structura acesteia. Răspândirea ei generală în spațiul social era considerată obligatorie, însă pentru asigurarea unei baze lingvistice comune tuturor cetățenilor și

¹³ Constituția indica libertatea învățământului „în condițiunile stabilite prin legile speciale și întrucât nu va fi contrar bunelor moravuri și ordinii publice”. Vezi Art. 24 al *Constituției din 29 martie 1923*, în Cristian Ionescu, *op. cit.*, p. 533.

¹⁴ Art. 7 din Lege indica obligativitatea studiului limbii române în învățământul primar, iar Art. 1 prevedea că prin învățământ primar se înțelegea *școala de copii mici*, școala primară, școala de adulți, școlile pentru copii debili și anormali educabili. Intervenția inițială a fost făcută de către deputatul Vasile Goldiș; a se vedea transcrierile dezbaterilor parlamentare în Paul Negulescu, Ion Dumitrescu, George Alexianu, Titus Dragoș, O.C. Demetrescu, *Codul învățământului (primar, secundar, superior)*, București, Editura Librăriei Pavel Suru, 1929, pp. 13-14.

nu pentru perturbarea profundă a dezvoltării lor identitare. Din toate aceste motive, legile stabileau ca limba română să fie introdusă în sistemul școlar ca instrument de predare-învățare abia după ce elevul cunoaștea bine scrisul, cititul și calculul în limba maternă¹⁵.

Aceasta nu a fost singura instanță în care autoritățile guvernamentale au fost nevoite să clarifice ambiguități¹⁶. În însăși *Expunerea de motive* a Legii din 1924 se vorbea despre opera de cultură românească pe care urmau să o facă grădinițele în centrele industriale sau în comunitățile cu populație de altă limbă, înlesnind copiilor învățarea limbii române¹⁷. Desigur, indicația făcea în mod limpede referire la (re)naționalizarea copiilor de origine română și la facilitarea formării lor spirituale în valorile propriei culturi tradiționale. Această interpretare era susținută și de faptul că următorul segment al *Expunerii* vorbea despre modul în care grădinițele din provinciile alipite vor trezi întru conștiință națională copiii celor înstrăinați de la românism și îi va recâștiga pentru comunitatea etno-națională. Pentru acest obiectiv, legea prevedea ca instituțiile de școlaritate incipientă să fie înființate de către/sub supravegherea Statului oriunde se identifica nevoia, dar cu prioritate în zone locuite de români care își pierduseră limba maternă, în zone industriale și în mahalale urbane unde multiculturalitatea facilita amalgamarea identităților. Lipsa unor indicații totalmente directe și clare stârnea însă îngrijorări și reacții din partea naționalităților și expunea autoritatea legislativă la interpelări. Curând, subiectul limbii în grădinițele de copii devenea unul de dispută parlamentară. Minoritățile cereau introducerea unui amendament prin care limba nativă să fie stabilită drept instrument singular de predare. Cererea a fost respinsă în Cameră, ulterior ajungându-se la un compromis: grădinițele urmau să-și țină activitatea în limba maternă, dar se introduceau deja primele noțiuni de limbă română¹⁸. Statul izbutea astfel să își aplice de timpuriu rigorile lingvistice și să debuteze din vreme procesul de (re)compunere a identității lingvistice.

Din cele șapte clase ale ciclului școlar succesiv (cel primar), patru ani aveau predare în limba maternă și limba română ca disciplină obligatorie de studiu; în următorii trei ani rolurile se inversau. Prin prisma acestor prevederi legea dirija latura pragmatică a organizării sociale, cunoașterea aceleiași limbi asigurându-le tuturor viitorilor cetățeni capacitatea fundamentală de a relaționa nu doar cu Statul,

¹⁵ Iuliu Maniu, *op. cit.*, pp. 16-17.

¹⁶ Pentru explicațiile aduse intervenției lui Vasile Goldiș, dar și pentru răspunsul dat în cazul preocupărilor senatorului minoritar A. Schullerus a se vedea transcrierile dezbaterilor parlamentare în Paul Negulescu, Ion Dumitrescu, George Alexianu, Titus Dragoș, O.C. Demetrescu, *op. cit.*, pp. 13-14/ 51.

¹⁷ Vezi Observații la Art. 12 referitor la obligativitatea tuturor cetățenilor români de a-și înscrie, conform prevederilor legii, copiii în învățământul primar de Stat în *Ibidem*, p. 18.

¹⁸ A se vedea dezbaterile din Camera Deputaților din 29 iunie 1924 în *Ibidem*, pp. 52/ 337.

ci cu oricine din interiorul comunității naționale¹⁹. A doua perspectivă, cea a integrării și uniformizării în tipare culturale specifice, era vizibilă în prevederea care stabilea statutul disciplinelor naționale, predate și examinate în limba română sub supervizarea unor cadre didactice care trebuiau să dovedească că o pot face în mod corespunzător. Scopuri asemănătoare erau observabile și în programul destinat adulților, care nu urmărea numai alfabetizarea etnicilor români din provincii sau răspândirea cunoștințelor de limbă română printre minoritari²⁰, ci și medierea modelelor culturale românești. Exercițiul de lectură al cursanților nu se realiza pe orice suporturi, ci pe opere cu fond moral, spiritual și național *românesc*. Activitatea de școlarizare a adulților nu avea valoare opțională pentru nici una dintre părți. Instituită cu caracter de obligativitate de către Stat, acestuia din urmă îi era necesară deoarece o bună funcționare a treburilor comunitare nu putea fi susținută de către o populație adultă fie complet analfabetă, fie alfabetizată dar în practică vorbitoare a unei alte limbi decât cea a majorității, fie chiar deznaționalizată lingvistic. Aceste tipologii nu erau vătămătoare numai prin existența lor propriu-zisă, ci și prin riscul de extindere a efectelor dincolo de manifestările generației mature. Remodelarea identității lingvistice a adulților se arăta necesară prin prisma vulnerabilității create de puterea exemplului. Altfel spus, planul de construcție națională prin școală și prin instrumentele psihosociale ale acesteia rămânea fără o finalitate satisfăcătoare dacă viitorii cetățeni – copiii de atunci – respingeau interiorizarea elementelor identitare lingvistice urmând modelul unor părinți care nu își asumau limba română ca element de auto-identificare. În final, profunzimea acestei asumări conta mai puțin decât natura interpretării sale. Atât timp cât rezultatul cursurilor de alfabetizare și al propagandei culturale din cadrul lor era acceptarea limbii române în complexul comportamental al individului, politica de Stat și metodele sale puteau fi considerate un succes. Sigur, obligativitatea parcurgerii acestor cursuri nu garanta prin nimic rezultatele dorite, tot așa cum nici în cazul copiilor legiferarea și aplicarea unor norme educaționale nu însemnau modificarea identitară sau asumarea modelelor cultural-lingvistice românești. Ambele demersuri reprezentau însă pași ce trebuiau testați în aplicarea programului de construcție identitară națională.

Cu toate că nu într-un grad uniform de severitate pentru toate provinciile alipite în 1918, deznaționalizarea lingvistică a etnicilor români compunea deseori o realitate căreia legislația interbelică s-a grăbit să îi încetinească efectele. Urmărind ca părinții care își pierduseră reflexele propriei limbi să nu perpetueze o asemenea “boală” prin urmașii lor, Legea din anul 1924 le prevedea obligația de a-și instrui

¹⁹ A se vedea Expunerea de motive a Legii *învățământului primar de Stat* din 1924.

²⁰ Art. 135 din Regulamentul de aplicare a Legii (pentru Art. 79 din cuprinsul acesteia). Vezi Paul Negulescu, Ion Dumitrescu, George Alexianu, Titus Dragoș, O.C. Demetrescu, *op. cit.*, pp. 92-93.

copiii numai în școli cu activitate în limba română. Acești etnici, chiar fiind uneori în minoritate numerică în comunele de rezidență, nu își puteau înscrie copiii într-o școală în care limba uzuală era alta decât cea română²¹. De altfel toți cetățenii țării, indiferent de originea etnică, erau opriți prin lege de a-și înscrie copiii la o școală primară în care limba de predare era diferită de limba naturală a neamului lor. În școlile și secțiile minoritare au fost acceptați doar copiii pentru care putea fi dovedită în mod incontestabil apartenența la respectiva etnie²². Prin legea referitoare la învățământul particular, interdicția a fost reînnoită și adresată în mod direct etnicilor români²³. Tot această lege va norma situația celor considerați mai ușor asimilabili din punct de vedere cultural; în școlile evreiești, spre exemplu, nu puteau fi folosite drept canale de predare-examinare decât româna sau una dintre limbile iudaice. Scopurile combinate ale acestor măsuri aveau mai puțin de-a face cu interesul pentru dreptul de conservare a identităților culturale ale minorităților și mai mult cu cel de a îngrădi efectele de asimilare pe care încă le exercitau mediile culturale ale fostelor naționalități stăpânitoare. Politicile concrete ale sistemului de educație urmăreau spargerea acestor monopoluri, înlăturarea autorității și dominației lor morale și facilitarea substituirii cu cea românească. Întregul aparat didactic a fost atenționat asupra obligației de a utiliza limba română. Învățătorii și profesorii erau trimiși la cursuri de formare lingvistică și culturală românească, studiind și fiind examinați asupra materiilor naționale. Eșecul promovării însemna reluarea procesului până la reușită sau până la excluderea din sistemul școlar. Pentru o perioadă, eficiența acestor politici a întârziat să se manifeste, fiind puternic determinată de respectarea efectivă a directivelor centrale. Reiterarea legislativă a sancțiunilor aplicate pentru necunoașterea și neutilizarea limbii române de către cadrele didactice s-a arătat necesară pentru încă mulți ani, pătrunzând înspre mijlocul anilor '30²⁴. Dificultățile naturale ale implementării rapide și eficiente ale unui astfel de program erau complicate de atitudinea deseori potrivnică a cadrelor

²¹ M. Popescu-Spineni, Iulian Peter, Iosif Gabrea, „Organizația învățământului în România”, în *Enciclopedia României*, Volumul I, 1938, pp. 443-481/ 468.

²² Lucian Boia, *Cum s-a românizat România*, Humanitas, București, 2015, p. 70.

²³ Art. 35 al Legii pentru învățământul particular din 22 decembrie 1925 în Ioan Scurtu, Ioan Dordea (coord), *Minoritățile naționale din România (1925-1931)*, București, 1996, p. 115.

²⁴ A se vedea mai întâi Legea din 1928 privind organizarea învățământului secundar teoretic (Art. 132), apoi Legea pentru ciclul secundar din anul 1934, care aducea completări și adăugiri celei dintâi (Art. 132 și 153). Membrii corpului didactic care nu stăpâneau limba română erau obligați ca în termen de 2 ani să promoveze o examinare (cei care predau Istoria, Geografia sau Instrucția civică trebuiau să dea examene în limba română și la aceste materii), iar „între 1-15 august 1934 se va ține un ultim examen de limba română pentru toți profesorii care, în urma inspecțiilor organelor de control, se vor dovedi că nu posedă suficient limba română. Cei care nu vor reuși la acest examen vor fi îndepărtați din învățământ”.

din provincii ori de lipsa unei presiuni culturale locale suficient de puternice dinspre comunitatea românească. Sprijinul venit din partea unui personal loial și dispus să se angajaze în eforturi reale de a împământenii limba română în circuitul social era esențial. Corpul didactic ce profesa în provinciile alipite avea însemnătate deosebită, constituind prima linie de acțiune în ceea ce alcătuia „zona culturală”²⁵, „centura sanitară” în care eforturile de renaționalizare românească și de integrare minoritară deveneau mai concentrate. Înlocuirea acelor care nu se conformau directivelor guvernamentale nu aștepta așadar amânare. De altfel, acolo unde situația era critică autoritățile bucureștene nu au pierdut timp așteptând. În lipsa unei elite intelectuale românești locale, Vechiul Regat a trimis propria armată de învățători și profesori care să preia responsabilitatea implementării urgente a politicilor lingvistice și a celor culturale în genere. Un amalgam complicat de exemple, de la acte voluntare izvorâte din devotament profesional și patriotic la cazuri de transfer disciplinar, cei trimiși în astfel de circumscripții școlare²⁶ erau obligați prin lege la angajamente speciale, primind totodată stimulente și recompense pe măsură²⁷.

Privind către treapta succesivă de învățământ, ciclul secundar era organizat de către Stat (majoritatea școlilor fuseseră etatizate) în limba română. Complementar, în circumscripțiile unde comunitățile minoritare erau compacte sau unde populația lor era precumpănitoare numeric se permitea fie introducerea limbilor native ca discipline comune, fie înființarea unor secții speciale pe lângă școlile românești²⁸. Limbile materne erau permise ca instrumente centrale de educație în școli particulare, dar cadrelor administrative și didactice li se cerea să demonstreze că dreptul autorității lingvistice a Statului era exercitat, anume că erau respectate normele specifice ale disciplinelor naționale. Politica studiului și examinării acestor materii în limba română a fost constant reclamată de către

²⁵ Ovidiu Buruiană apud Oana Rusu, „Pe holurile școlii interbelice” în *Ziarul Lumina*, ediție online, articol din 16.02.2009, consultat la <http://ziarullumina.ro/pe-holurile-scolii-interbelice-48295.html> pe 25.10.2017.

²⁶ Fie de graniță, fie cu populație majoritară compusă din alți etnici, fie ambele: Bihor, Sălaj, Satu Mare, Maramureș, Vijnța, Văscăuți, Coțmani, Zastavna, Odorheiu, Ciuc, Trei Scaune, Mureș Turda, Turda Arieș, Hunedoara, Hotin, Tighina, Cetatea Albă, Ismail, Durostor, Caliacra.

²⁷ Obligația de a servi cel puțin 4 ani în școli din județele respective, primind în schimb 50% spor la plată, gradație din 4 în 4 ani și reducerea stagiului cerut pentru înaintări, precum și o primă de deplasare (de 3 ori salariul pentru căsătoriți și de 2 ori pentru necăsătoriți). Cei care se angajau să se stabilească definitiv în județele alipite primeau beneficii suplimentare, inclusiv 10 ha de teren de colonizare. Aceste dispoziții se aplicau timp de 10 ani de la promulgarea Legii, așadar până în anul 1934. Legea mai prevedea dreptul ulterior al Ministerului de a obliga toți absolvenții școlilor normale să facă un stagiu de 3 ani în județele indicate, înainte ca aceștia să aibă dreptul de a-și alege școli din restul Regatului. (Art. 159 al *Legii învățământului primar de Stat* din 1924)

reprezentării minorităților. Nu disciplinele în sine erau cele contestate, ci faptul că nu era acordată șansa cercetării adevăratelor cunoștințe ale elevilor; indiferent de pragul școlar, se spunea, cunoștințele lor de limbă nu le permiteau să înțeleagă profund și să compună interpretări complexe așa cum ar fi putut-o face în limba maternă, notarea făcându-se astfel pe rezultatele memorării și nu pe cele ale capacității analitice reale²⁹. Cerându-se considerarea diferenței dintre capacitățile lingvistice ale etnicilor români (obținute în mod natural) și cele ale elevilor de alte naționalități (formate prin profesori și într-un număr limitat de ore³⁰), problema se extindea până la acuza creării unui handicap școlar general elevilor minoritari. Forța cu care se manifestau acuzațiile era cu atât mai mare cu cât naționalitățile erau convinse de intenționalitatea Statului asupra unui astfel de rezultat. Legea din anul 1925 referitoare la desfășurarea bacalaureatului, care stabilea introducerea limbii române pentru examinarea materiilor naționale (și care ar fi avut meritul de a fi „stârpit din rădăcina buruiana otrăvită, lăsând loc liber [în provinciile alipite] școalei serioase îndrumată și supravegheată de Stat” în locul unei școli care forma o elită străină și potrivnică elementului românesc³¹), a fost un alt catalizator al disputei pe probleme lingvistice. Statul păstra în vedere treapta inferioară de pe care pășeau unele segmente ale populației în cea mai importantă examinare a învățământului preuniversitar, dar această privire era întoarsă cu precădere înspre sprijinirea etnicilor români aflați în dificultate și nu înspre egalizarea poziției lingvistice dintre români și minoritari (nu există, totuși, probe incontestabile în argumentarea ipotezei că situația era în mod intenționat întreținută de către Statul român; concluzia generalmente acceptată este că trăsăturile situației erau determinate de circumstanțele complexe ale climatului socio-politic din acel moment istoric). În acest context, condiții speciale ca acelea oferite basarabenilor români³² au stârnit și

²⁸ Art. 10 al *Legii privind organizarea învățământului secundar teoretic* (1928).

²⁹ Intervenție în Parlament a lui Iozsef Willer, a se vedea în Paul Negulescu, Ion Dumitrescu, George Alexianu, Titus Dragoș, O.C. Demetrescu, *Codul învățământului (primar, secundar, superior)*, București, Editura Librăriei Pavel Suru, 1929, p. 376.

³⁰ Fapt adus în discuție în Parlament de către reprezentanții minoritarilor în dezbaterile inițiale ale proiectului de lege pentru desfășurarea examenului de bacalaureat, dar și după adoptarea lui. A se vedea spre exemplu intervenția din 1929 a deputatului Francisc Kräuter, care adăuga la argumentarea sa declarația că „(...) nici până acum opinia publică românească nu știe că nici prin gând nu ne trece să ne împotrivim la învățătura limbii române, că absolut nimănui nu-i trece prin gând să ceară elevilor noștri să nu învețe limba română!”, dar că este o greșală ca acesta să fie singurul criteriu conform căruia să se facă evaluarea elevilor. În Petre Andrei, *op. cit.*, pp. 118/120.

³¹ Constantin Kirițescu, *Școala română într-o răscruce de istorie*, Ediție anastatică, Editura Tipomoldova, Iași, 2010, pp. 253-254.

³² La intervenția Partidului Țărănesc, care a obiectat tot o situație de inferioritate dar în ceea ce privește elevii din mediul rural, observație luată în seamă de colegi și rezolvată prin

mai multe nemulțumiri din partea celorlalte naționalități. Atunci când legislația a impus predarea în limba română a disciplinelor naționale începând cu clasa a treia primară, reprezentanții naționalităților au acuzat Statul de politici românizatoare³³. Una dintre cele mai vocale (nu și cele mai agresive) comunități minoritare s-a arătat gruparea germană care, având o frecvență școlară foarte mare, se simțea în pericol iminent de deznaționalizare³⁴. Nu numai atât, dar legea bacalaureatului avea efecte relativ rapide asupra situației lor socio-economice. Având o promovabilitate de doar 30%³⁵ în primul an de aplicare a noilor condiții, elita germană se simțea îndepărtată de obiectivele sale firești, tinerii fiind cel puțin întârziți în urmarea studiilor universitare și în dezvoltarea unei cariere. Se putea astfel argumenta faptul că, oricâte eforturi se depuneau pentru manifestarea bunăvoinței și loialității civice, interiorizarea unei conștiințe identitare naționale devenea problematică, debutul diferendelor stând în controversa lingvistică.

Reorganizarea legislativă apărută o dată cu schimbarea puterii guvernamentale a însemnat mai degrabă structurarea diferită a ramurilor de învățământ și mai puțin modificarea principiilor culturii școlare. Prin lege, Statul nu era obligat să deschidă secții sau școli speciale pentru minoritari decât acolo unde nu exista deja o astfel de instituție particulară. Dintotdeauna, comunele întrețineau financiar școlile, iar aceasta însemna că în centrele de populație minoritară localnicii contribuiau atât la școala de Stat cu limba de predare română, cât și pentru întreținerea propriilor școli particulare³⁶, motiv în plus pentru nemulțumiri. Legile au fost adoptate și aplicate indiferent de plângeri, deși de-a lungul anilor au fost operate modificări concesive.

Punct central de interes pentru ambele tabere, chestiunea lingvistică a școlilor și examenelor a fost negociată inclusiv din perspectiva mai cuprinzătoare a conceperii unei legi speciale pentru minorități³⁷. Statul a izbutit să mențină poziția

introducerea în lege a unei dispoziții pentru Basarabia (unde pregătirea era foarte slabă), elevii fiind scutiți timp de 5 ani de trecerea examenului. A se vedea Petre Andrei, *op. cit.*, p. 117.

³³ Apud Vasile Ciobanu, *Identitatea culturală a germanilor din România în perioada interbelică*, Editura Muzeului Național al Literaturii Române, 2013, pp. 113-115.

³⁴ A se vedea *Ibidem*, pp. 110-112.

³⁵ Apud *Ibidem*, pp. 112-113.

³⁶ Art. 58 al Anteproiectului (țărănist) de lege pentru reforma învățământului primar. Pentru textul integral a se vedea Dimitrie Gusti, *Un an de activitate la Ministerul Instrucției, Cultelor și Artelor (1932-1933)*, ediție anastatică, Colecția Opera Omnia, Editura TipoMoldova, Iași, 2011, pp. 1464-1499.

³⁷ Proiect aflat în discuție de la startul până la finele perioadei interbelice. Pledându-se inclusiv pentru integrarea sa în Constituție, apoi pentru aprobarea unei legi organice sau a unor instituții specializate, ideea a fost discutată de către toate guvernările interbelice, soluționarea ei completă și definitivă fiind în fapt de către toate amânată. Pentru detalii

considerată ca fiindu-i avantajoasă, refuzând constant, până la sfârșitul anilor 1930, să permită naționalităților extinderea drepturilor de folosire a limbilor materne³⁸. Punctul de vedere oficial al autorităților guvernamentale poate fi rezumat în argumentul dat de către Petre Andrei din poziția sa de subsecretar de Stat la Ministerul Instrucțiunii Publice, Cultelor și Artelor: chiar în condițiile respectării drepturilor și libertăților cetățenești, nevoile specifice de consolidare a statului-național făceau imposibilă acceptarea integrală a cererilor, iar impunerea limbii române nu ascundea un plan de deznaționalizare sau o lipsă de încredere în loialitatea civică a celorlalți naționalități, ci reprezenta un „control necesar”³⁹. Contraargumentul facil era acela că o cunoaștere perfectă a limbii române, chiar utilizarea sa constantă nu echivalau cu câștigarea bunăvoinței sincere, cu asumarea sentimentelor pro-românești sau cu integrarea național-identitară a minorităților⁴⁰. Totuși, acest exercițiu permanent menținea vie posibilitatea ca, pe termen lung, elementul lingvistic românesc să fie integrat în corpusul lor identitar, așa cum se petrecuse relativ la limbile vernacular-dominante în cazul locuitorilor din provincii.

De altfel, efectele acelu fenomen/proces antebelic de asimilare lingvistică au continuat să se manifeste mult timp după declanșarea demersului românesc de modelare culturală. Situația era cu ușurință constatabilă în datele furnizate de recensământul general din anul 1930. Prin declarație mai numeroși după etnie decât după limba maternă caracteristică acesteia, unii indivizi/unele comunități încă indicau un grad ridicat de asimilare în favoarea unei alte culturi. Aspectul se manifesta cu precădere în provincii, acolo unde fuseseră aplicate politici culturale restrictive, iar populația obligată să se supună pentru timp îndelungat directivelor lingvistice ale autorităților străine. Maghiara, germana sau rusa fuseseră astfel asumate drept limbi materne de mai multe persoane decât cele care își asumau și etnia aferentă. Predispuși fuseseră de regulă românii, evreii, polonezii și țigani⁴¹, iar în materie de mediu de locuire – spațiile urbane, cosmopolite⁴². În altfel de condiții,

suplimentare a se vedea Vasile Dutceac, *Anteproiect pentru o lege asupra drepturilor minorităților naționale (naționalităților) în România*, Astra Institut de Arte Grafice și Editură, Cernăuți, 1923; Vasile Ciobanu, „Proiecte pentru o lege a minorităților naționale în România interbelică” în Gidó Attila, Horváth István, Pál Judit (editori), *140 de ani de legislație minoritară în Europa Centrală și de Est*, Editura Institutului pentru Studierea Problemelor minorităților Naționale/ Editura Kriterion, Cluj-Napoca, 2010 ș.a.

³⁸ Apud Vasile Ciobanu, *Identitatea culturală...*, pp. 113-115.

³⁹ Petre Andrei, *op. cit.*, pp. 131-132.

⁴⁰ Răspunsul deputatului Gh. Popp către discursul lui Petre Andrei în *Ibidem*, p. 136.

⁴¹ Sabin Manuilă, Mitu Georgescu, „Populația României”, în *Enciclopedia României*, volumul I, 1938, p. 153.

⁴² În Basarabia, 31,6% din populația urbană își declara rusa ca limbă maternă, dar doar 27,1% se recunoșteau ca fiind ruși și după neam. Cfm Sabin Manuilă, Mitu Georgescu, *cap. cit.*, pp. 152-153.

în climatul vieții orășenești folosirea și cultivarea limbii tradiționale puteau fi factori de menținere a identității național-culturale proprii⁴³, comportându-se nu doar ca o manifestare naturală, ci ca o mișcare de împotrivire asumată. Această premisă avusese posibilități de aplicare și rezultate mult diferențiate pentru cazurile regiunilor locuite de români, fiind dependentă de o serie complexă de factori, după cum vom observa pe parcursul discuției. La nivel teoretic, asimilarea lingvistică trebuia să se întâlnească mai rar în mediul rural, unde rate mai scăzute de participare școlară și de socializare cu exteriorul stăteau drept pavăze în fața contaminării. Puterea de pătrundere a elementului străin trebuia să fie cu atât mai slab cu cât localitățile rurale erau foarte tradiționaliste, închise aproape ermetic, izolate din punct de vedere cultural și social⁴⁴. O altă perspectivă se găsea în ocrotirea culturală extinsă dinspre comunitatea urbană, dar această relație avea posibilitate de manifestare doar în acele cazuri în care preexista la rândul său fenomenul de opoziție activă a etnicilor din oraș (cel mai grăitor caz fiind cel al Transilvaniei). În circumstanțele în care mediul urban era monopolizat de către o altă cultură, rezistența rurală devenea și ea, uneori, mai facil demontabilă (situația Basarabiei)⁴⁵.

Ne vom opri atenția asupra cazului de destructurare cultural-lingvistică a Basarabiei, unde situația se prezenta critic îngrijorătoare, mediul urban fiind aproape în totalitate deznaționalizat: elita rusificată, cea de origine românească practic inexistentă sau, acolo unde mai supraviețuia, translucidă cantitativ, neorganizată, lipsită de resurse, în general neputincioasă să exercite vreun fel de presiune culturală asupra celorlalte grupuri etnice. Eforturile de culturalizare națională depuse de personalități individuale, cu certă valoare, nu izbuteau să își extindă rezultatele și rareori pătrundeau în mediul rural. Acesta păstra încă fundamentele propriei identități românești, însă relativa rezistență în fața procesului de asimilare nu era rezultatul unor acțiuni sistematice dirijate de către o elită culturală, ci se petrecuse prin acțiunea unor fenomene care nu puteau fi considerate nici pe departe de natură pozitivă. Nivelurile foarte scăzute de alfabetizare și de socializare dincolo de limitele comunității de baștină uneltiseră o sabie cu mai multe tăișuri: conservaseră identitatea românească, dar ea rămăsese subdezvoltată, primordială; împiedicaseră rusificarea completă, dar nu o putuseră decât încetini, nu îndepărta, existând intruziuni semnificative; nu permisese populației să își dezvolte instrumente de rezistență culturală structurată, ducând în final la o dezorganizare venită din

⁴³ Vasile Ciobanu, *Identitatea culturală...*, p. 34.

⁴⁴ Exemple ilustrative sunt turcii, tătarii și găgăuzii, despre care aflăm că aveau procente identice în ceea ce privea declararea neamului și a limbii materne, apud Sabin Manuilă, Mitu Georgescu, *cap. cit.*, p. 152.

⁴⁵ Diferențe negative între declararea neamului și limbii se regăseau mai ales în Basarabia și Bucovina (diferențe de 0,3 respectiv 4,2 procente). Cfm *Ibidem*, pp. 152-153.

ignoranță și „întuneric sufletesc”, care puna acum piedici considerabile în fața procesului de renaționalizare. În aceste condiții, reconfirmarea identitară a românilor basarabeni devenea preocuparea majoră a guvernanților centrali, curățarea lingvistică fiind una dintre căile esențiale de intervenție.

Acolo unde ea mai exista la nivelul practicii sociale, potrivirea lingvistică se așeza drept temelie dar nu era suficientă pentru a-și cementa efectul în procesul de stabilizare a conștiinței naționale. În genere, pentru ca o națiune să se coaguleze la un nivel identitar superior simplei potriviri etno-biologice, se impune ca pe parcursul dezvoltării sale istorice să își sistematizeze practica lingvistică și să își teoretizeze forme superioare de articulare morfologică și stilistică care să impună caracteristici cu valoare de normă calitativă. Din acest motiv, o comunitate națională stabilă trece la un moment dat prin procesul de standardizare a limbii. În spațiul românesc extins, aceste tendințe s-au manifestat incipient la începutul secolului al XIX-lea, producând efecte din a doua jumătate a veacului și fiind instituționalizate (aplicate sistematic asupra populației) în interiorul nucleului statal format din primele două provincii unite, prin intermediul legii școlare a domnitorului Alexandru Ioan Cuza și a instituțiilor morale ce începeau să se formeze sub politica guvernamentală (spre ex. Academia Română). Separate de procesul constituirii limbii române literare, celelalte provincii evoluaseră în direcții cu caracteristici specifice. Grație circumstanțelor aparte, Transilvania și Bucovina au putut urmări îndeaproape situația Vechiului Regat și evolua relativ concomitent cu acesta⁴⁶. Aportul unor asociații particulare precum Astra sau Liga Culturală, eforturile constante pentru menținerea unui contact permanent, transferurile de materiale culturale au susținut o legătură lingvistică de natură superioară. Lipsită de aceste relații⁴⁷, ruptă din comunitatea culturală românească înainte de momentul în care aceasta începea să își structureze sistemul lingvistic, supusă presiunilor de asimilare, Basarabia rămăsese din punctul de vedere al teoriei și practicii limbii la nivelul anului 1812⁴⁸. La pătrunderea pe pământul Basarabiei regătenii erau întâmpinați de

⁴⁶ În Ardeal, „secole la rând [românii] și-au rezemat întreaga existență națională pe limba și trecutul lor”. Nicolae Iorga, *Istoria literaturii românești* [1933] apud Constantin Marinescu, *Conștiința unității naționale în gândirea și istoria românilor*, Danaster, Iași, 2012, p. 70.

⁴⁷ „În 1899 biblioteca aceasta [Biblioteca Obștească din Chișinău] număra peste 20.000 de volume, printre care dl Zamfir Arbore nu putu găsi nici o singură broșură moldovenească. Și nici nu putea fi altfel, când știm că peste Prut nu putea străbate nici o publicație din România, fie reviste, fie cărți literare sau științifice, necum gazete politice românești”. Ion Nistor, *Istoria Basarabiei*, București, Humanitas, 2017, p. 277.

⁴⁸ Eugenia Bojoga, „Cultul pentru limba română în paginile ziarului «Cuvânt Moldovenească»”, în Revista *Limba Română*, nr. 9-10, An XXII, 2012, paragraf 3 (accesat online la <http://www.limbaromana.md/index.php?go=articole&n=1718>, 09.11.2017).

țărani autoidentificați drept *moldoveni*⁴⁹ vorbitori de limbă *moldovenească*⁵⁰, diferențiere prezentă așadar mai ales în mentalitatea rurală, acolo unde producea efecte discrete, dar sensibile. Timp de mai bine de un veac, propaganda imperială căutase și reușise să implanteze în mentalul localnicilor convingerea că „limba moldovenească” avea o însușire natural inferioară, nefiind potrivită manifestărilor culturale de înaltă calitate. Astfel fusese pavată calea rusificării, alături de restricțiile politicilor școlare și administrative, și astfel înrădăcinată credința că, pentru a accede la o poziție socială respectabilă, limba tradițională trebuia lepădată în favoarea celei introduse de factorul străin. Afară de analfabetismul cronic, în Basarabia se manifesta virulent și această boală: contaminarea identității lingvistice fie prin separare (inducerea diviziunii moldovenești), fie prin înlocuire (adoptarea rusei ca limbă de relaționare sau chiar ca limbă maternă)⁵¹. Această separare mentală

⁴⁹ „Conștiința românească trebuie să fie în Basarabia cu atât mai viu cultivată cu cât dușmanii noștri au reușit să facă țărănimea din Basarabia să se socotească «moldovenească», deosebită de integritatea poporului românesc. Rușii au reușit să facă în 100 de ani ceea ce ungurii în 1000 de ani n-au putut face”. Onisifor Ghibu, *Trei ani pe frontul basarabean. Bilanțul unei activități*, Ediție îngrijită, introducere și note de Marian Radu, Editura Fundației Culturale Române, București, 1996, p. 208.

⁵⁰ Pentru a nota doar una dintre cele mai grăitoare mărturii, despre momentul ianuarie 1918 se nota: „Prima ființă ce am întâlnit în Basarabia la vreo doi km de Prut a fost un copil andru ce păzea câteva oi și pe care întrebându-l dacă vorbește românește mi-a răspuns deschis și foarte expresiv: «Nu știi!» «Dar ce limbă vorbești?» zisei eu. «Moldovenește!» «Tu nu ești român?» l-am mai întrebat. «Nu, 's moldovan!» Mergând înainte-mi ziceam: ce naivi suntem noi să punem asemenea întrebări acestui copil (...) Porțiunea dintre Prut și Nistru a fost dezlipit de trupul Moldovei la 1821, când România nu existase în mintea lor. Basarabienii de astăzi sunt nepoții și fii moldovenilor de la 1821, aici se oprește pentru ei noțiunea originii lor (...)”. O altă notă spune: „Am fost întâmpinat odată la Hotin de un țăran, cu o reclamațiune contra unui consătean al său. l-am întrebat dacă satul său este moldovenesc sau rutenesc și mi-a răspuns că sunt numai moldoveni. (...) ajuns la locul de întâlnire indicat, găsesc pe prietenul meu împreună cu primarul și încă vreo 15-20 locuitori din sat. Care mi-a fost însă mirarea să constat că nimeni altul nu vorbea moldovenește decât el. nedumerirea mea era și mai mare fiindcă pe fețele lor se vedeau trăsăturile tipului curat moldovenesc, ceea ce nu era impresia ce o aveam când intram în sate rutenești. Nici că-mi venea să cred, din cele constatate, că în tot satul de câteva sute de locuitori nu vorbea limba noastră decât omul meu și o femeie bătrână, Catinca. (...) În limba cea mai curată moldovenească și cu acea volubilitate de româncă isteasă mi-a răspuns la toate întrebările mele și când i-am spus: «Dar cum de numai D-ta vorbești moldovenește», mi-a răspuns: «Dacă-s proști și au uitat! Acum 50 de ani toți vorbeau limba noastră!»”. Din amintirile generalului S.C. Schina, „Ianuarie 1918”, *Basarabia română. Antologie*, Ediție îngrijită, note și comentarii de Florin Rotaru, Semne, București, 1996, pp. 181/ 183-184.

⁵¹ În jurul anului 1926, în contextul reapariției la Chișinău a ziarului *România Nouă*, în ziarul *Glasul Dobrogei* din Constanța se observa că „dintre noile provincii în care opera de deznaționalizare a vechilor stăpânitori a avut un mai mare succes este desigur Basarabia. Acest lucru îl constăți cu mare ușurință când ai ocazia să faci o plimbare prin orașele și satele basarabene; limba și obiceiurile ruse predomină în toate locurile, dându-ți impresia că te

a creat reale deficiențe și piedici demersului interbelic de integrare a provinciei, basarabienii manifestând reticență față de cultura românească⁵². Primul obiectiv al guvernărilor interbelice era așadar anularea acestui reflex social prin introducerea unui sistem lingvistic metodic și prin răscumpărarea convingerii că limba românească posedă un întreg spațiu cultural de înaltă calitate ce merită acceptat și practicat. De altfel, politica lingvistică a Statului era îndreptată către uniformizarea generală prin „curățarea” variantelor vorbite în provincii și înlocuirea lor cu limba literară, cu „forma și fondul limbii vorbite la București «de [cătore] partea cultă și sănătoasă a populației»”⁵³.

Obiectivul putea fi mai abtirit realizat prin stărnirea interesului populației înspre alfabetizare și educație, reflex înăbușit la nivel social de zecile de ani de impermeabilitate a sistemului rusesc de instrucție. Pentru captarea acestui tip de atenție a poporului, introducerea limbii române în școală și în presă erau acțiunile cele mai potrivite⁵⁴. O parte din principiile, politicile și practicile sistemului școlar românesc interbelic au fost discutate la debutul analizei. Concentrându-ne în acel moment asupra metodelor prin care Statul își impunea autoritatea morală față de totalitatea cetățenilor săi, cu o prezentare succintă a situației minorităților naționale, au fost indicate și câteva măsuri luate de către autorități pentru a asigura condițiile propice reînțoarcerii etnicilor români la esența lor cultural-lingvistică: alfabetizarea generală prin obligativitatea și gratuitatea învățaturii primare, spargerea monopolului altor naționalități prin interzicerea înscrierilor școlare inter-etnicitare, legiferarea obligației părinților deznaționalizați de a-și educa copiii în limba strămoșească și nu în cea adoptată de ei înșiși, accentul pus pe românizarea lingvistică a adulților ș.a. Într-o provincie în care corpul didactic de origine românească practic nu exista la debutul procesului, în care Statul fusese nevoit să importe din Vechiul Regat și din Transilvania educatori și profesori vorbitori nativ de limbă română, în care cadrele fostei stăpâniri erau deseori în mod activ potrivnice, și în care însăși populația nu se afla la nivelul lingvistic cerut de autorități, demersul a fost greoi și oscilant. La începutul anului 1923 autoritatea ministerială intervenea în vederea înlăturării limbii ruse din sistemul de educație

găsești în vreun colț al vechii împărății, făcându-te să te miri cum au putut rușii în cei 100 de ani de ocupație să deznaționalizeze astfel o provincie pur românească” (apud Onisifor Ghibu, *op. cit.*, p. 36).

⁵² A se vedea *Ibidem*, pp. 146-147.

⁵³ Apud Teodor Ardelean, *Limba română și cultivarea ei în preocupările Astrei*, Editura Limes, Cluj-Napoca, 2009, p. 21.

⁵⁴ Peace Handbooks, issued by the Historical Section of the Foreign Office, broșura *Bessarabia, (5) Race and Language* apud Constantin Ardeleanu, „Basarabia la sfârșitul Primului Război Mondial – broșura Departamentului Istoric al Foreign Office-ului (1919)” în *Analele Universității „Dunărea de Jos” Galați*, Seria 19, Istorie, Tom IX, 2010, p. 107.

școlară. Nici un învățător, institutor, profesor sau maestru de orice categorie nu mai putea să se folosească de rusă, ci numai de limba română pentru predare, în conversație cu elevii, în cancelarie și în tot cuprinsul școlii; rămânea posibilitatea utilizării rusei la nivel conversațional în relațiile cu părinții, strict în cazul în care aceștia nu cunoșteau limba română. Orice abatere urma să fie aspru pedepsită⁵⁵.

Etapele procesului legal prin care educatorii de orice nivel trebuiau să se adapteze și supună noilor reguli lingvistice au fost deja prezentate. În ceea ce privește rezultatele, precum a fost menționat anterior, dificultatea implementării depline a directivelor a continuat până înspre mijlocul anilor '30, când un bilanț descoperea încă numeroase cazuri de cadre neștiutoare a limbii Statului⁵⁶. Fenomenul se manifesta cu precădere în regiunile în care etnicii români nu puteau asigura o presiune culturală care să impună minorităților sau propriilor reprezentanți, din punct de vedere moral și practic, adoptarea limbii române și a identității culturale corespunzătoare acesteia. Pragmatismul de tip administrativ caracteristic politicii de Stat, care miza pe aplicativitatea unui sistem punitiv (chiar dacă temperat), era deseori acuzat de inflexibilitate și lipsă de orizonturi de către activiștii de la nivel regional. Constant blamat era refuzul, din voință sau din inconștiență, al autorităților guvernante de a ajusta metodele și instrumentele la specificitatea locală. Spre exemplu, manualele de citire destinate Basarabiei și Bucovinei erau nu doar trimise, dar și concepute la Centru, cuprinzând cuvinte și structuri dificil de înțeles pentru elevi, fără a ține seama de faptul că „în primii ani de școală copiii nu se pot exprima și nu pot produce ceva spontan decât în limba părinților”⁵⁷. Cu toate că aceste observații erau pertinente din perspectiva științei pedagogice, ceea ce era trecut cu vederea de către institutorii locali era tocmai interesul Statului de a uniformiza practica lingvistică la nivelul întregii țări, iar aceasta cât mai rapid cu putință. Pentru politica de Stat, grăbită să își îndeplinească obiectivele în intervalul cel mai restrâns posibil, permiterea perpetuării modelelor lingvistice regionale era din start catalogată ca fiind o viziune contraproductivă. Asupra forțării bruște a limbii se atrăsese totuși atenția încă din primele momente ale elaborării strategiei de Stat. Se argumenta atunci că un proces mai lent de integrare, fundamentat mai degrabă pe formarea treptată a sentimentelor de siguranță și bunăstare (prin furnizarea unor servicii de Stat – administrație,

⁵⁵ Conform unei circulare ministeriale transmise în luna februarie 1923, apud Lucian Boia, *Cum s-a românizat România*, Humanitas, București, 2015, p. 72.

⁵⁶ Apud *Ibidem*, p. 73.

⁵⁷ L. Zichișanu (profesor, învățător sau revizor ce și-a transmis opinia în sprijinul reformei țărăniște a școlii primare) apud Stanciu Stoian, „Noile principii de educație și proiectul din 1933 pentru reforma programei analitice a învățământului primar” în Dimitrie Gusti, *op. cit.*, p. 820.

infrastructură – stabile și eficiente), ar fi avut un efect mai temeinic decât o constrângere formală⁵⁸. Asemenea, o abordare spiritual-culturală ar fi fost mai pătrunzătoare – se spunea încă de zeci de ani dinainte⁵⁹. Dintre cele două alternative, „dezvoltarea durabilă”, deși nu exclusă din planurile de acțiune ale Statului, se închea mai lent și mai anevoios. Latura culturală a fost însă în mod hiperactiv vizată, cu toate că din direcția Statului ea nu s-a manifestat decât în ramurile activității curriculare și extracurriculare. Pe de altă parte, școala era completată de acțiunile asociațiilor și organizațiilor particulare, de presă, de biserică, de armată.

Simbioza dintre Stat și asociațiile private fusese legitimată prin implicarea organizațională a Dinastiei în actul cultural. Constituirea Fundației Culturale Regale „Principele Carol” în anul 1921, apoi unirea din anul 1933 a tuturor instituțiilor specifice în Fundațiile Regale, deschiderea căminelor, a bibliotecilor, a caselor de alfabetizare și lectură și efectele acțiunilor acestora la nivel popular au legitimat intervenția inițiativei particulare în cadrul macro-programului cultural național, parteneriat susținut de-a lungul întregii perioade interbelice⁶⁰. Aportul asociațiilor private a fost esențial în demersul de uniformizare a identității naționale prin intermediul limbii. Cultivarea limbii tradiționale ocupa în tot timpul prima poziție din înșiruirea obiectivelor lor de activitate, iar formele de aplicare variau de la cursuri de alfabetizare sau de dicție⁶¹ până la deschiderea unor adevărate școli țărănești⁶², la organizarea de spectacole în limba română, de conferințe, editarea

⁵⁸ Iuliu Maniu, *op. cit.*, pp. 16-17.

⁵⁹ „O cântare bisericească românească, un cântec național românesc, o doină națională, pentru noi românii valorează mult mai mult decât o rapsodie homerică ori o elegie latină. Cea străină [limba] vorbește mai mult minții noastre, pe când cea națională inimii noastre; și apoi este știut că naționalismul rezidă mult mai mult din inimă decât din minte”. Constantin Erbiceanu, revista *Transilvania*, 1889 apud Teodor Ardelean, *op. cit.*, p. 20.

⁶⁰ „Orice instituție care-și face întreaga sa datorie o consider ca un colaborator al Meu de toate zilele. Mai ales astăzi, când mijloacele restrânse ale Statului nu-i permit să-și îndeplinească toate îndatoririle față de școală, toate asociațiunile culturale în frunte cu asociațiunea Astra au un rol covârșitor. Acolo unde nu poate pătrunde școala, să pătrundă asociațiunile culturale. Chiar în timpuri normale rolul lor nu e să învețe pe copii numai buchile, ci să completeze rolul școlii în Stat”. Carol II, discurs la deschiderea Congresului Astrei, 1930 în *Discursuri culturale ale M.S. Regelui Carol II. 1930-1936 (martie)*, Editura Librăriei Universala, București, 1936, p. 20.

⁶¹ A se vedea programul condus de Astra Basarabeană pentru corectarea „dicțiunii românești greșit formate” în limbajul folosit de profesori și învățători. Scopul de optimizare a rezultatelor obținute se vădea prin intenția de colaborare cu Statul, fiind înaintată o adresă prin care Ministerului de resort i se cerea lansarea dispoziției ca toți profesorii și învățătorii de origine basarabeană din Chișinău să urmeze cursul de 3 luni organizat de Astra. A se vedea Onisifor Ghibu, *op. cit.*, p. 166.

⁶² Aduse în Basarabia de către Astra după anul 1933, urmăreau predarea limbii române „nu cu de-a sila, cu gramatica, ci așa, cum se vorbește din partea poporului și cum trăiește în cele mai frumoase cărți ale poporului...și cum dănuiește în zicătorile și în cântecele populare”.

unor publicații scrise „pe limba poporului românesc basarabean”⁶³. Urmărind același program, dar libere de restricțiile politicilor de Stat, asociațiile își atribuiau libertatea de a avea, după cum se observă, o viziune sensibil diferită asupra modului de abordare nimerit creșterii impactului limbii românești.

Suplimentar acestor demersuri, pe care le putem numi de școlarizare, contribuția asociațiilor particulare a fost fundamentală prin utilizarea presei ca instrument de construcție a identității lingvistice. Dacă este să privim cazul Basarabiei, poziția presei românești nu era încurajatoare. Între anii 1917-1927, din 58 de gazete basarabene doar 24 erau în limba română; mai mult, etnici români aleseseră să conducă multe dintre cele 34 de publicații rămase, redactate în limba rusă. Cunoscând o mare feroare imediat după realizarea Unirii de la 1918, tipografiile și publicațiile în limba română întâmpinau mari greutăți financiare și se închideau succesiv până la dispariția definitivă, de mai scurtă sau mai lungă durată, a factorului românesc de pe piață. Finanțate din fonduri particulare, fără beneficiul unui sprijin bugetar din partea Statului, ziarele și revistele de limbă română nu puteau face față concurenței rusești. Monopolul acesteia se dovedea dificil de destrămat în condițiile în care avea deja un statut bine cimentat, era susținut de resurse considerabile și facilitat de faptul că cititorii erau alfabetizați în limba rusă. Pentru un timp îndelungat, publicațiile românești nu au dispus de un public destul de numeros și compact pentru a străpunge și ocupa un rol central pe piața gazetăriei. Ilustrativ pentru gravitatea situației este apelul lansat în anul 1926 în ultimul număr al cotidianului chișinăuian *Dreptatea*, când presa rusească din oraș era rugată „să se milostivească a publica ea câteva coloane în românește «pentru a se da puțința și populației române de aici a cunoaște informațiile zilnice în limba Statului»”⁶⁴. Elementul lingvistic afecta astfel într-un mod organic, prin deficiențele naturii și mediului de informare, însăși autoritatea morală a guvernantei românești și calitatea ei identitară. Fragmentul este demonstrativ și pentru situația socială a comunității românești, încă în minoritate numerică și culturală în rândurile elitei urbane, incapabilă ca prin presiunea propriei voințe să influențeze manifestările vieții obștești. La mijlocul anilor '30 presa scrisă în limba română rămânea o Cenușăreasă,

Horia Petra Petrescu, reprezentant al Astei, în revista *Transilvania* 1934 apud Teodor Ardelean, *op. cit.*, p. 166.

⁶³ Ion Agrigoroaiei, Gheorghe Iacob, Ovidiu Buruiană, *Politică și cultură în România interbelică*, pp. 20-21. Material consultat în format electronic la <http://history.uaic.ro/wp-content/uploads/2012/12/2016sem1-Politica-si-cultura-in-Romania-interbelica.pdf>, accesat 16.08.2017.

⁶⁴ Onisifor Ghibu, *op. cit.*, pp. 30-31.

întâmpinând aceleași greutăți⁶⁵, deși a izbutit să înregistreze progrese notabile în relația de inferioritate cu care debutase față de presa minoritară⁶⁶.

Instabilitatea era alimentată și de faptul că o porțiune considerabilă era formată din gazetăria cu fond politic și „rosturi personale”⁶⁷, publicații efemere care nu aduceau nici un aport pozitiv mediului spiritual. În aceste condiții, fiecare nouă apariție îndreptată către obiectivul culturalizării maselor în termenii românității avea o importanță deosebită. Susținută prin eforturile asociațiilor particulare, această categorie de presă urmărea introducerea limbii române în circuitul social și consolidarea poziției sale morale în mentalul comunitar. Alimentând cultul limbii și argumentându-l din perspectiva unei datorii individuale a fiecărui român, presa asociațiilor și-a asumat angajamentul de a-și îndrepta toate forțele în sprijinul înlocuirii dominației culturale a limbii ruse cu aceea a limbii românești. Rolul său a fost substanțial în ceea ce privește integrarea maselor de vârstă matură. Atât cât reușea, sistemul școlar al Statului pregătea temeliile lingvistice ale viitoarelor generații ocupându-se totodată de alfabetizarea populației adulte, însă aceste cursuri, oficialmente obligatorii și completate de cele particulare, nu erau de ajuns. Atât pentru cetățenii de alte naționalități cât și pentru etnicii români (cu toate că în domenii și în măsuri diferite), lipsa exercițiului cotidian deosebit de dăunătoare și prejudicia efectele pe termen lung ale alfabetizării, împiedicând stabilizarea poziției românești acolo unde în mod natural balanța multiculturalității nu înclina în favoarea ei. Răspândirea și sistematizarea lecturii ca mijloc de integrare și uniformizare culturală își avea instrumentele de lucru în bibliotecile publice, dar deosebit de important pentru populația largă rămânea presa. Pe lângă ușurința circulației, ea era accesibilă și din punctul de vedere al conținutului dacă este să luăm în calcul o populație ce avea nevoie mai degrabă de surse facile decât de unele specializate, mai deschisă către lecturarea unui jurnal decât a unei opere literare sau științifice (care îi depășeau nivelul de pregătire sau de capacitate cognitivă). Pentru a avea acces la ea, lipsiți fiind de practica „materială” a propriei limbi, basarabienii de rând aveau însă mai întâi nevoie de a învăța alfabetul latin și grafia românească. Noul sistem de scriere trebuia să fie prezentat nu doar acelor segmente de populație care treceau prin instituțiile de școlarizare, ci să aibă o răspândire cât mai largă. Presa ajungea astfel să facă alfabetizarea întregului public gazetăresc. La acest proces au contribuit toate publicațiile culturale, fie ele particulare sau de Stat

⁶⁵ Apud Ion Agrigoroaiei, Gheorghe Iacob, Ovidiu Buruiană, *op. cit.*, p. 19.

⁶⁶ *Presa basarabeană de la începuturi până în anul 1957. Catalog*, Lidia Kulikovski (îngr. ed.), Margarita Șcelcikova (alc.), Vlad Pohilă (lect.), Silvia Grossu, Gheorghe Palade, Ion Dron (ref. șt.), Epigraf, Chișinău, 2002, p. 31.

⁶⁷ „Ce s-a tipărit în Cetatea Albă”, în *Cetatea Albă, zece ani de la realipire (9 aprilie 1918-9 aprilie 1928)*, Tipografia Fundației Culturale „Principele Carol”, București, 1928, p. 87.

(școlare, bisericești). Fiecare număr al unei reviste conținea prezentarea paralelă a celor două alfabete, chirilic și latin. Pentru cei care aveau un oarecare grad de alfabetizare trecerea s-a făcut treptat, prin redactarea articolelor în limba română dar utilizând caractere rusești. Unele reviste tipăreau două forme separate ale aceluiași număr, prima variantă redactată cu litere chirilice, cea de-a doua cu litere latinești, pentru a obișnui mai întâi poporul cu cititul în limba națională⁶⁸.

Nivelul lingvistic scăzut la care se afla populația basarabească este ilustrat prin multe dintre tehnicile utilizate de către agenții culturali. Precum a fost menționat anterior, asociațiile particulare dispuneau de avantajele unei libertăți pe care Statul nu și-o permitea sau nu și-o asuma. Obligate să normeze tiparele lingvistice la cele mai înalte nivele, autoritățile guvernamentale nu aveau altă cale de direcționare a activităților de resort decât cea stabilită prin modelul central. Cu alte cuvinte, din punctul de vedere al procesului de determinare lingvistică, formele utilizate de Stat nu puteau fi altfel decât rigide. Afiliate la ideologia programului cultural dar nefiind efectiv constrânse de metodele stabilite la nivel guvernamental, asociațiile private puteau alege căi mai flexibile și mai line de trecere a populației de la formele uzuale la cele sistemice. În plan practic, acest lucru însemna posibilitatea de a apropia comunicarea dintre redactori și cititori prin intermediul adaptării textelor la nivelul populației. Afară de transcrierea în alfabet chirilic, formele cuvintelor și expresiilor păstrau, cel puțin pentru început, caracterul rusofon⁶⁹. Așezând întregul proces de modelare lingvistică în vârful listelor de priorități, asociațiile culturale și-au antrenat specialiștii și în discutarea metodicii problemei, editând lucrări practice menite să vină în sprijinul celor ce predau și celor ce studiau. Cărți de metodică a limbii române și abecedare erau editate pentru public⁷⁰, cu toate

⁶⁸ Precum este cazul revistei populare *Luminătorul*, jurnal bisericesc oficial al Eparhiei Chișinăului și Hotinului, ce avea o parte oficială și un supliment neoficial. Printr-o hotărâre de la sfârșitul anului 1918, articolele părții oficiale și cele culturale ale suplimentului erau tipărite cu litere latine, iar articolele pentru popor din suplimentul lunar se tipăreau cu alfabet chirilic. La sfârșitul fiecărui număr săptămânal se tipăreau în paralel alfabetul românesc și cel rusesc. Conform Ecaterina Mazilu, Ioan Scurtu, „Învățământul și cultura din Basarabia în anii interbelici”, în Ioan Scurtu, Dumitru Almaș, Armand Goșu, Ion Pavelescu, Gheorghe I. Ioniță, Ion Șișcanu, Nicolae Enciu, Gheorghe E. Cojocaru, *Istoria Basarabiei de la începuturi până în 1998*, Ediția a II-a revăzută și adăugită, Editura Semne, București, 1998, p. 176. Aceeași tactică a fost folosită și de către revista *Cuvânt Moldovenesc* (serie nouă) editată de Astra Basarabească: în primul an de apariție, revista s-a publicat în două ediții diferite - una cu litere latine, scrisă într-o română exemplară, și alta cu caractere chirilice, reflectând starea limbii vorbite la acea vreme în Basarabia. Conform Eugenia Bojoga, *art. cit.*, f.p.

⁶⁹ Exemplificative sunt textele din *Cuvântul Moldovenesc* al Astei. Apud *Ibidem*, f.p.

⁷⁰ O analiză asupra situației publicațiilor în limba română din județul Cetatea Albă în primul deceniu interbelic înregistra, spre exemplu, „în afară de gazetele efemere (...) puține publicațiuni de interes cultural în legătură cu județul”. Cele mai interesante erau: *Metodă*

că disponibilitatea lor cunoștea din punct de vedere numeric și frecventativ variații suficient de semnificative.

Toate aceste intervenții particulare asupra chestiunii limbii au avut un aport binevenit în folosul modelării identitare. Poate una dintre acțiunile cel mai semnificativ favorabile renaționalizării etnicilor români și stabilizării lor identitare a fost activitatea de propriu-zisă propagandă lingvistică. Vizând o schimbare de mentalitate care să se potrivească noului statut al românilor, intervenția asociațiilor a fost viguroasă și autoritară din punct de vedere moral. Menit să acționeze întâi la nivelul autoidentificării individuale, programul acestor instituții sociale căuta să îndrume prefaceri în conștiința comună a românilor și în manifestarea lor atitudinală din spațiul colectiv. Ardoarea sentimentului național al acestei noi elite se transpunea în energia îndreptată către construcția cultului limbii române și în indignarea resimțită în momentele de constatare a lipsei de progres a populației. Într-adevăr, dificultatea cu care organismul social permitea pătrunderea și extinderea elementului românesc în ceea ce privea limba utilizată în afara (chiar în interiorul!) structurilor oficiale este facil documentabilă, mărturii despre această stare de fapt fiind prezente pretutindeni în sursele vremii. Reflexul social a rămas, pentru mult timp, acela de a recurge la limba rusă. Faptul era întemeiat pe efectele înstrăinării mentale cauzate de stăpânirea anterioară, dar și de realitățile vieții cotidiene: spațiul public era încă dominat de cultura rusească, iar relațiile dintre oameni, fie ele de orice natură, erau constrânse de folosirea acestei limbi. Este de asemenea de luat în seamă opoziția activ întreținută de masa rusofilă. În aceste condiții, comunitatea românească era îndemnată înspre „strângerea rândurilor”, înspre unirea în simțire și ridicarea monumentului spiritual dedicat limbii strămoșești pe două temelii paralele – mândria și datoria națională. *Mândria* indica prefacerea mentalității colective pentru conștientizarea noii poziții deținute de factorul românesc și acțiunea în această direcție, lepădarea atitudinii de „sclavi” și afirmarea efectivă a puterii la nivel social. *Datoria* indica responsabilitatea morală pe care fiecare dintre cei cu sânge românesc o avea față de Patrie și de ocrotirea acesteia. Delăsarea care ducea către uitare sau renegarea voită a limbii naționale erau privite drept păcate organice. Se lansau apeluri constante pentru convingerea populației că nu este doar cuminte și drept, ci moralmente obligatoriu să își cunoască limba strămoșească, să o susțină, apere și promoveze în spațiul social pentru a-i atrage nu doar ei onoare și tărie, ci

pentru învățarea limbii române de Gh. Ștefănescu și Marian Levițchi (2 ediții), *Să învățăm a vorbi limba țării* (14 caiete) de preotul Vasile Tăureanu (1926), *Metodă de scris-cetit* de institutorul D. Paucă. A se vedea „Ce s-a tipărit în Cetatea Albă”, în *Cetatea Albă, zece ani...*, p. 87.

întregului neam românesc⁷¹. De asumarea acestei lupte active pentru apărarea limbii depindea succesul legitimării morale a românilor pe pământul basarabean.

Situația lingvistică a etnicilor români se menținea însă diglosică⁷², confruntându-se nu numai cu realitatea coexistenței nedorite alături de rusă, ci și cu propria bifurcare între forma literară adusă de oficialitățile centrale și forma locală, populară, puternic amestecată cu elemente de natură rusească. Eforturile de extindere a impactului social al limbii române au fost menținute de către autorități și asociații, presa celor din urmă continuând să joace un rol deosebit de însemnat. Pentru a pătrunde persistența situației defavorabile privim către publicația *Cuvânt Moldovenesc*, reînviată la mijlocul anilor '20 de către Regionala basarabeană a Astei, care în încercarea de a îmboldi cumva progresul mentalului colectiv se vedea nevoită să conceapă în anul 1930 cele *Zece porunci ale moldovenilor*. Principiul fundamental era acela că „fiecare moldovean trebuie să își vorbească limba lui, oriunde va fi, oriunde va merge. Prin aceasta, el îi va sili și pe străinii cu care trăiește și cu care se întâlnește să grăiască dulcea limbă moldovenească” și să cunoască că „trebuie să dea moldoveanului cinstea ce se cuvine, căci va vedea că acela își iubește țara și neamul”⁷³. În încercarea de a determina comunitatea etnică românească să își impună drepturile suverane, redactorii indicau în modul cel mai clar sferele vieții publice în care limba românească trebuia să pătrundă și să domine. Alegem să transcriem integral aceste norme datorită caracterului lor extrem de grăitor; ele erau:

- ❖ *Toată viața și înaintea oricărui graiu vorbește numai moldovenește.*
- ❖ *Vorbește moldovenește acasă, cu nevasta și copiii tăi, cu prietenii și cu oricine, chiar și cu un străin. Căci se cuvine ca străinul să-ți învețe limba ta, iar nu tu pe a lui.*
- ❖ *Crește-ți copiii tăi în dragostea graiului moldovenesc. Învață-i să vorbească și să iubească limba mamei.*
- ❖ *Ferește-te de școlile străinilor. Nu-ți da copiii la școlile unde nu se învață în limba și graiul tău.*
- ❖ *Cumpără numai cărți și gazete scrise în graiul tău. Căci dacă cetești de cele scrise în altă limbă, te pierzi și tu, și copiii tăi. Cetind cărți și gazete ce nu sunt scrise în graiul tău, îți vinzi sufletul străinilor.*

⁷¹ „Răspândirea ei înseamnă creșterea puterii românismului. Și mai însemnează că avem cunoștința că azi noi suntem stăpâni, nu slugi în țara noastră”. I. Agârbiceanu, *Răspândirea limbei românești e o datorie a tuturor*, în „Cuvânt Moldovenesc”, nr. 7 din 9 februarie 1930 apud Eugenia Bojoga, *art. cit.*, f.p.

⁷² *Diglosie*, s.f. Coexistența în aceeași țară a două limbi (una savantă și alta populară) sau a două stadii ale aceleiași limbi; bilingvism. Aplicat la situația basarabeană, termen preluat din cercetările aprofundate de sociolingvistică ale Lidiei Colesnic-Codreanca.

⁷³ Apud Eugenia Bojoga, *art. cit.*, f.p.

❖ *La orice petrecere, la orice adunare, oriunde, și în sat ca și la oraș, vorbește numai moldovenește. Las' să simtă cel de altă limbă că tu, moldovene, ești stăpân aci! Și limba ta trebuie să o vorbească oricare, oricine ar fi el!*

❖ *Oricui scrii ceva, scrie numai în limba ta.*

❖ *Dacă comanzi marfă, ori de unde (chiar și din străinătate), scrie în limba ta, căci câștigul deschide urechile și ascute limba. Numele mărfurilor scrie-le în limba ta. Las' să-ți învețe străinul limba, dacă dorește să câștige de pe urma ta.*

❖ *Nu cumpăra decât de la prăvăliile unde se folosește graiul tău și în vorbă, și în scris.*

❖ *Cu slujbașii statului, moldovanul nu trebuie să vorbească decât în graiul său moldovenesc-românesc⁷⁴.*

Nu este necesar un efort deosebit pentru a extrage direcțiile vizate de această listă. Ele urmau calea principiilor fundamentale pentru construirea unei autorități morale la nivel social: demonstrarea valorii identitare proprii prin alegerea conștientă de a utiliza exclusiv limba nativă; promovarea și perpetuarea acesteia în conștiința generațiilor viitoare; demonstrarea devotamentului și rezistenței în fața alterității, în orice formă s-ar manifesta aceasta; conservarea purității culturale prin refuzul acceptării unor modele străine; determinarea condițiilor vieții obșești prin prisma propriei autorități suverane; exersarea manifestă a mândriei naționale prin intermediul practicii lingvistice. Necesitatea sublinierii acestor reguli de conduită ilustra punctele nevralgice ale procesului de renaționalizare, uniformizare și afirmare identitară a românilor. Faptul că astfel de îndemnuri se păstrau necesare în momentul anului 1930 atestă dificultatea cu care pătrundea identitatea politico-culturală românească în însuși mentalul colectiv românesc. Iar lipsa unui progres mai dinamic sau mai mulțumitor în această direcție nu dezavantaja numai situația etnicilor români. Incapacitatea acestora de a constitui un grup de presiune social-culturală suficient de puternică crea un handicap periculos pentru Stat în privința integrării și gestionării celorlalte naționalități. Asupra populației de origine străină, politicile de Stat și acțiunile asociațiilor particulare nu obțineau rezultate deosebite. Potrivit Recensământului din anul 1930, la nivelul țării mai mult de 50% dintre minoritari nu vorbeau încă limba română. În Basarabia, procentul general de alfabetizare de doar 38% nu venea foarte mult în sprijinul impunerii ei la nivel social, iar în zone puternic fragmentate din punct de vedere etnic (precum erau județele sudice ale provinciei) procentul nevorbitorilor de română creștea până la 69%⁷⁵. Aici, în lipsa unei forțe sociale românești suficient de accentuate, piedici însemnate erau așezate în calea românizării prin însuși faptul că populația nu

⁷⁴ Apud *Ibidem*, f.p.

⁷⁵ Lucian Boia, *op. cit.*, p. 63.

resimțea necesitatea de a învăța și a utiliza limba română. Relațiile sociale și comerciale continuau să fie dominate de minorități, iar acest fapt nu venea decât să încurajeze populația, fie ea străină sau românească, în desconsiderarea directivelor centrale. Cosmopolitismul cultural și etnic anula astfel orice motivație care ar fi putut determina minoritățile să învețe și să utilizeze limba română⁷⁶.

Urmărind succesiv politicile, programele, planurile, acțiunile, fenomenele și procesele aflate în legătură cu demersul postbelic de modelare a unui nou tip de identitate lingvistică, pot fi formulate câteva concluzii sintetice. Faptul că limba a avut un statut central în demersul de (re)construcție națională este axiomatic. Componentă intrinsecă a oricărei naturi identitare, ea este dintotdeauna unul dintre primele elemente față de care se așează în relație o autoritate guvernantă. Aflată într-un moment esențial al evoluției sale istorice, pentru România interbelică restructurarea situației lingvistice a fost o manifestare naturală și o necesitate. Aflată în căutarea tiparelor optime pentru sprijinirea „devenirii” sale ca organism național stabil din punct de vedere bio-etno-cultural, România avea totodată responsabilitatea de a se adapta corespunzător noilor principii morale europene. Maniera în care ea a gestionat construcția lingvistic-identitară a cetățenilor săi este încadrabilă în tendințele climatului socio-politic al vremurilor respective. Procesul în sine s-a desfășurat cu dificultăți nesurprinzătoare. Este suficientă o privire la câteva dintre neajunsuri – lipsa unui precedent, eterogenitățile uneori profund statornicite, atitudinea contrară a unora dintre comunități, insuficiența/deficiența unor resurse – pentru a-i pătrunde dificultatea. Căutând să compună o bază de relaționare comună tuturor cetățenilor, interesul major al Statului stătea mai ales în uniformizarea caracteristicilor lingvistice specifice comunității sale etnice tradiționale. Un nucleu considerat “sănătos” din punct de vedere identitar trebuia să se lege de corpuri periferice “suferinde”, dar și de unele complet străine. Fundamentele ideologice și manierele prin care s-a întreprins această îmbinare au fost interpretate de fiecare dintre părțile implicate prin filtrul propriei subiectivități. Ceea ce se poate afirma cu siguranță este că în ansamblul lor caracteristicile procesului românesc de intervenție în domeniul identității lingvistice se încadra în tendințele morale și reacționale ale respectivului moment istoric. Ofensiva culturală declanșată de către autoritatea statală, atât de blamată de unele voci contemporane evenimentelor, era considerată în acel moment singura manieră de intervenție potrivită tăierii cât mai rapide a răului din rădăcina conștiinței naționale, substanțial afectată în unele regiuni. Pentru această “curățire” Statul și-a pus în funcțiune întregul sistem cultural, care a normat statutul și componentele identității lingvistice dorite. Principalele instrumente

⁷⁶ Arthur-Viorel Tuluș, „Aspecte comparative privind integrarea comunităților evreiești din jurul gurilor Dunării în structurile României interbelice: sudul Basarabiei versus Vechiul Regat”, în *Danubius*, XXX, Editura Muzeului de Istorie Galați, 2012, p. 372.

folosite au fost sectorul administrativ și cel educativ (conținând nu numai Școala, ci și Biserica și Armata), iar guvernările nu s-au ținut deoparte nici de încurajarea inițiativei comunitare particulare și de întreținerea unui parteneriat moral cu aceasta. Aportul pe care asociațiile agenților naționali privați l-au adus efortului general de remodelare lingvistică, adaptabilitatea metodelor folosite de acestea în relaționarea cu comunitatea au fost esențiale. În climatul socio-politic complex în care se desfășura procesul de construcție identitară, standarditatea politicilor și programelor de Stat au cunoscut o binevenită într-ajutorare. Cu toate acestea, eforturile politicilor lingvistice nu au cunoscut întotdeauna rezultate suficient de rapide sau de încheiate, principalii subiecți problematici continuând să manifeste caracteristici nemulțumitoare. Între cauzele acestei situații se pot număra profunzimea contaminărilor identitare săvârșite de guvernările străine, contextul socio-politic postbelic dificil, aplicarea unor politici și metode nepotrivite sau lipsa unor resurse suficiente.